

HAFSİLER
(الحفصيون)

İfrîkiye ve
Doğu Cezayir'de hüküm süren
Berberî asıllı bir hânedan
(1228-1574).

Hânedana adını veren Ebû Hafs el-Hintâtî (ö. 571/1175-76), Mağrib-i Aksâ'daki (Fas-Moritanya) büyük Berberî kabilelerinden biri olan Masmûde'nin Hintâte koluna mensup olup Muvahhidler'in şeyhi Mehdî b. Tûmert'in davetini kabul ederek yanında yer almış ve onun nezinde büyük itibar kazanmıştı. Ebû Hafs'ın Mehdî b. Tûmert'i desteklemesi, İslâmiyet'in Masmûde kabileleri arasında süratle yayılmasına vesile oldu. Muvahhidler'in gerçek kurucusu Abdülmü'min b. Ali el-Kûmî döneminde de (1130-1163) aynı itibarı gören Ebû Hafs, şûra heyetinin başkanlığına ve Mağrib-Endülüs seferine çıkan ordunun kumandanlığına getirildi. Kûmî'nin ölümünden sonra tah-ta onun çıkarılmasına karar verildiği, ancak kendisinin Kûmî'nin oğlu lehine çekildiği rivayet edilir. Ebû Hafs'ın oğulları gerek sağlığında gerekse ölümünden sonra Endülüs, Mağrib ve İfrîkiye'de emîr olarak görev aldılar ve önemli işler yaptılar. Bunlardan Ebû Muhammed Abdülvâhid, Muvahhidler'den Muhammed en-Nâsir tarafından İfrîkiye valiliğine tayin edildi ve ölümüne (618/1221) kadar on beş yıl Yahyâ b. Gâniye'nin isyanıyla uğraştı. Abdülvâhid, bu görevi sırasında bölgede yeni bir devletin doğuşuna zemin hazırlamıştır.

Abdülvâhid b. Ebû Hafs'ın vefatından sonra Muvahhidî Hükümdarı Ebû Ya'kûb el-Müstansır tarafından yerine oğlu Ebû Zeyd Abdurrahman getirildiyse de tayininden üç ay sonra azledildi ve Hafsî ailesi takibata alındı. Bu durum Hafsîler'le onları destekleyenler üzerinde olumsuz

etki yaptı ve gelişmeler Yahyâ b. Gâniye'yi İfrîkiye'de yeniden ayaklanma hususunda cesaretlendirdi. Bu sırada Muvahhidler Devleti'ndeki bölünme ve ortaya çıkan karışıklıklarla Endülüs'te Mürsiye (Murcia) valisinin başlattığı isyan üzerine Hükümdar Ebû Muhammed Abdullah el-Âdil 1226'da, Ebû Zeyd Abdurrahman'ın iki oğlundan Ebû Muhammed Abdullah'ı İfrîkiye'ye, Ebû Zekeriyâ Yahyâ'yı da Kâbis'e vali tayin etti. Ancak babasının Muvahhidler'den gördüğü fena muameleyi unutmayan Ebû Muhammed Abdullah'ın gizli niyeti İfrîkiye'ye kesin olarak yerleşmekti. Bir müddet sonra kardeşi Ebû Zekeriyâ Tunus üzerine yürüdü ve 24 Receb 625 (29 Haziran 1228) tarihinde şehre girip Ebû Muhammed Abdullah'ı oradan uzaklaştırmak suretiyle İfrîkiye'nin tamamına hâkim oldu. Muvahhid Hükümdarı Ebû'l-Alâ İdrîs el-Me'mûn, Ebû Zekeriyâ'nın kendisine sadık kaldığını sanarak ona yardım etti ve emrinde çalışmak üzere adamlar gönderdi. Fakat Ebû Zekeriyâ, 627 yılı başında (Aralık 1229) İdrîs el-Me'mûn'un inançlarının Ehl-i sünnet'e ters düştüğünü ileri sürerek Muvahhidler'le irtibatını koparıp onlar adına hutbe okunmasına son verdi ve "emîr" unvanıyla bağımsızlığını ilân ederek Hafsî hânedanının gerçek kurucusu oldu. Hemen arkasından İfrîkiye'nin sınırlarını genişletmek amacıyla Kosantîne (Kostantîne) ve Bicâye'yi zaptetti (628/1230-31); daha sonra da Yahyâ b. Gâniye'nin elinde bulunan Kosantîne'nin güneyindeki toprakları ele geçirip onu ortadan kaldırdı (631/1233-34) ve böylece İfrîkiye'nin yegâne hâkimi durumuna geldi.

625-647 (1228-1249) yılları arasında hüküm süren ve nüfuzu batıda Cezayir şehrinde doğuda Trablus'a kadar uzanan Ebû Zekeriyâ Provence, Venedik, Pisa ve Cenova ile güvenlik ve ticaret anlaşmaları imzalayıp Aragon ile dostluk

kurduysa da Endülüs'te hristiyan hâkimiyetinin yayılmasına engel olamadı. Endülüs'te büyük sıkıntılara mâruz kalan ve Muvahhidler'den ümidini kesen müslümanlar kendilerini kurtaracağı inancıyla Ebû Zekeriyâ'ya yöneldiler. İbnü'l-Ebbâr, huzuruna çıkarak söylediği kaside ile müslümanların Endülüs'teki durumunu dile getirdi. Yardım isteğini kabul eden sultan erzak ve silâh yüklü donanmasını Endülüs'e gönderdi. Ayrıca ülkesine sığınan Endülüs muhacirlerine kucak açtı. Bunlar Hafsî ülkesinin çeşitli şehirlerine yerleşerek ilim, sanat ve ticaret hayatını canlandırdılar. Belensiye hâkimi İbn Merdenîş de bir heyet göndererek Aragon kralına karşı yardım istedi ve ona biat edip bağlılığını bildirdi. 635 (1238) yılından itibaren hâkimiyetini Fas ve Endülüs'e kadar genişleten Ebû Zekeriyâ için Yahyâ b. Gâniye'nin bertaraf edilmesinden sonraki en önemli iç olay, Cezayir-Tunus sınırında yaşayan Hevâre kabilelerinin çıkardığı huzursuzluklardı. Önce 636'da (1239) onları itaat altına aldı ve ertesi yıl Tilimsân'ı ele geçirip Yağmurasan b. Zeyhân'ı kendisine tâbi kıldı; öldüğünde bütün Kuzey Fas kontrolü altına girmişti. Ayrıca Nasrîler ve Merînîler de onun hâkimiyetini tanıyorlardı.

Ebû Zekeriyâ idarî ve askerî bakımdan Muvahhidler'in geleneklerine uydular. Tunus'ta çok sayıda cami, çarşı ve medrese yaptırdı; bunların en önemlisi, üstün bir mimari tarza sahip olan 633 (1236) tarihli Câmiu'l-kasaba'dır. Ebû Zekeriyâ ilim ve sanat erbabını himaye eder, öğrencilere ihsanda bulunurdu. Onun döneminde ülke hızlı bir ekonomik gelişmeye sahne oldu ve Tunus önemli bir ticaret merkezi haline geldi. Hristiyan tüccarlar burada kendileri için hanlar yaptırdılar. Çok sayıda Endülüslü sanatkâr ve edip Hafsîler'in yönetimindeki İfrîkiye'ye göç etti. Ebû Zekeriyâ 647 (1249) yılında öldüğünde yerine oğlu Muhammed el-Müstansır geçti.

Muhammed hükümdarlığının başında içteki olaylarla uğraşmak zorunda kaldı. Babasının döneminde oluşan toplum yapısının ülkedeki karışıklıklarda büyük payı vardı. İfrîkiye'de bulunan ilmî, edebî ve siyasî şahsiyetlere Endülüs'ten ve diğer bazı İslâm ülkelerinden gelenler de eklenmişti. Bu kadar karışık bir toplumun ortak bir gaye etrafında birleşmesi imkânsızdı. Birbirinden farklı hedefleri olan bu insanları Ebû Zekeriyâ'nın gücü ve siyaseti birlikte yaşatmış, genç Muham-

Hafsîler'den
Ebû Abdullah
Muhammed
el-Müstansır-
Billâh
adına basılan
altın sikke
(İstanbul
Arkeoloji
Müzesi,
Teshir,
nr. 570)

med ise aynı başarıyı gösterememiştir. 650 (1252) yılından itibaren Müstansır-Billâh lakabını ve "emîrül-mü'minîn" unvanını kullanan Muhammed, Bağdat'ın Moğollar tarafından istilâsı üzerine Mekte şerifinden kendisinin Abbâsî halifesi-nin vârisi olduğunu bildiren bir berat aldı. Muhammed el-Müstansır'ın 658'de (1260) başhâcibini idam ettirmesi üzerine uzun yıllar sürecek karışıklıklar başladı. Bu sırada Fransa Kralı IX. Louis Zilhicce 668 (Ağustos 1270) tarihinde Kartaca'yı ele geçirdi ve müslüman halkı şehirden çıkararak oraya yerleştirdi. Bununla beraber Muhammed'in saltanat zamanı İbn Haldûn'un da belirttiği gibi Hafsîler'in en parlak dönemi olmuştur. Nüfus artmış, halk yerleşik hayata geçmiş ve çeşitli mesleklerde ilerlemeler kaydedilmiştir. Bu gelişmelerde hiç şüphesiz Endülûs'ten göç edenlerin büyük payı vardır.

675 (1277) yılında ölen Müstansır'ın yerine oğlu Ebû Zekeriyâ Yahyâ el-Vâsik geçtiyse de 3 Rebülâhîr 678'de (13 Ağustos 1279) amcası Ebû İshak İbrâhîm tarafından hal'edildi. Saltanat sarayında tevkif edilen Vâsik, iki yıl sonra hristiyan askerlerin desteğiyle isyan hazırlığı yapmakla suçlanarak oğullarıyla birlikte idam edildi. Ebû İshak oğlu Ebû Fâris'i Bicâye valiliğine getirdi. Ancak kısa bir süre sonra onun da kabiliyetsiz bir idareci olduğu ortaya çıktı. Vâsik'in öldürüldüğü bilinen oğlu Fazl olduğunu ileri süren İbn Ebû Umâre, Ebû İshak'a karşı olan Araplar'ın yardımıyla bütün Güney Tunus'u ele geçirdi ve halife ilân edildi (681/1282). İbn Ebû Umâre kısa sürede büyük başarı kazandı. Ebû İshak ve oğlu Ebû Fâris öldürüldü. Fakat daha sonra Ebû Hafs Ömer tahtı ele geçirdi (2 Cemâziyelevvel 683/17 Temmuz 1284). Babası Ebû İshak'ın öldürüldüğü sırada İbn Ebû Umâre'nin elinden kurtulup Abdülvâdîler'e sığınan Ebû Zekeriyâ, 684'te (1285) İfrîkiye'ye dönerek Bicâye'yi ve Hafsîler'e ait toprakların bir kısmını ele geçirmiş ve Kosantîne'yi başşehir edinmişti. Ancak amcası Ebû Hafs Ömer'e duyduğu saygıdan dolayı emîrül-mü'minîn unvanını kullanmadı. 686'da (1287) Mehdiye'yi yağma ve tahrip ettiler. Merînîler de onlara karşı düşmanca davranmaya başladılar. Bu arada Cerîd, Tûzer ve Kâbis'te birtakım bağımsız mahallî devletçikler kuruldu. 694'te (1295) Hafsî tahtına, Vâsik'in ölümünden sonra doğan ve Ebû Asîde olarak tanınan oğlu Muhammed b. Vâsik çıktı (24 Zilhicce 694/4 Kasım 1295); Mu-

vahhid şeyhi İbnü'l-Lihyânî'yi başvezir tayin etti. Ebû Asîde ile, Bicâye ve Kosantîne'de hüküm süren Ebû Zekeriyâ'nın oğlu ve halefi Sultan Ebû'l-Bekâ aralarında, ikisinden birinin ölümü halinde ülkeye diğerinin hâkim olması konusunda anlaştılar. Hükümdarlığı sırasında Küûb Arapları ve Sicilya Kralı Frederich ile uğraşmak zorunda kalan Ebû Asîde 709'da (1309) ölünce yerine Ebû Yahyâ Ebû Bekir eş-Şehîd geçtiyse de Ebû'l-Bekâ karşısında tutunamadı ve bir süre sonra öldürüldü. Böylece Ebû'l-Bekâ'nın idaresi altında ülkede birlik yeniden sağlandı. Ancak bu birlik uzun sürmedi. Ebû'l-Bekâ kötü siyaseti yüzünden başarılı olamadı ve tahtı Hafsî emirlerinden Ebû Yahyâ Zekeriyâ İbnü'l-Lihyânî'ye bırakmak zorunda kaldı (711/1311).

Daha sonra Hafsî tahtına geçen III. Muhammed Ebû Darbe el-Müstansır'a (1317) II. Ebû Yahyâ Ebû Bekir el-Mütevekkil halef oldu (1318). II. Ebû Yahyâ, Merînîler'in yardımıyla Benî Süleym ve Küûb Arapları'nı yenerek ülkede kontrolü sağladı (1325). 729'da (1329) Tunus şehrini işgal eden Abdülvâdî Hükümdarı I. Ebû Tâşfîn'e karşı Merînî sultanıyla ittifak yaptı. 1284'ten beri hristiyanların elinde bulunan Cerbe, halkın Sicilyalı valilere karşı başlattığı isyan sonunda geri alındı (1334). Cerîd bölgesini de itaat altına alan II. Ebû Yahyâ 747'de (1346) vefat etti. Onun ardından tahta II. Ebû Hafs Ömer geçti. Ancak ülkede büyük bir karışıklık hüküm sürdü. Bu karışıklıktan istifade eden damadı Merînî Sultanı Ebû'l-Hasan 15 Eylül 1347'de Hafsîler'in başşehri Tunus'u ele geçirdi. II. Ebû Hafs Ömer yakalanarak öldürüldü. Ebû'l-Hasan'ın ülkeden ayrılmasından sonra I. Ebû'l-Abbâs Ahmed el-Fazl el-Mütevekkil ve diğer bazı emirler Hafsî topraklarını kurtardılar. Fakat Merînî Sultanı Ebû İnân 1357'de Hafsî topraklarını tekrar Merînî hâkimiyeti altına aldı. Bu karışıklıklar sırasında Hafsî ülkesi Bicâye, Tunus

ve Kosantîne olmak üzere üç emirliğe ayrıldı. Bunlardan Kosantîne Emîri I. Ebû'l-Abbâs Ahmed el-Müstansır 772'de (1370) Hafsî topraklarına tek başına hâkim oldu. I. Ebû'l-Abbâs (1370-1394) devlete itibar kazandı. Devamlı olarak düzenlediği seferlerle isyanları azalttı. Onun hükümdarlığı sırasında tertip edilen Frank-Cenova Haçlı seferi Mehdiye önlerinde yenilgiyle sonuçlandı. Yerine geçen oğlu Ebû Fâris Abdülazîz el-Mütevekkil (1394-1434) babasının planlarını başarıyla gerçekleştirdi. 1428'de Malta'ya bir filo gönderecek kadar da bahriyesini geliştirdi. Sünniliği yaymaya çalıştı; din adamlarına, âlimlere, şeriflere ilgi gösterdi. Ebû Fâris'in torunu IV. Muhammed Müntasır (1434-1435), Arap kabileleri ve akrabalarının çıkardıkları isyanlarla uğraştı. Dindar ve âdil bir hükümdar olan halefi Ebû Ömer Osman (1435-1488), dışta Tunuslu korsanların faaliyetine rağmen Avrupalılar'la iyi ilişkiler kurdu. Ülke içinde murâbâtlık faaliyeti genişledi ve sürekli karışıklıkların, huzursuzlukların kaynağı olan Araplar'a rağmen huzur ve güvenlik sağlandı. Tarım alanında büyük gelişmeler kaydedildi. 1441'de Bicâye, 1452'de Kosantîne ele geçirildi. Ebû Ömer Osman'ın 893'te (1488) ölümüyle Hafsîler'in ikinci parlak dönemi de sona erdi. Yerine geçen torunu IV. Ebû Zekeriyâ Yahyâ (1488-1489) ülkede çıkan isyanları bastırıp istikrarı yeniden sağladı. Ancak saltanatı kısa sürdü ve yeğeni Abdülmü'min b. İbrâhîm tarafından öldürüldü. Ertesi yıl Abdülmü'min'in yerine tahta geçen Ebû Yahyâ Zekeriyâ b. Yahyâ'nın genç yaşta ölümü (1494) Hafsîler için büyük bir kayıp olarak değerlendirilmektedir. Halefi V. Muhammed Ebû Abdullah el-Mütevekkil devrinde (1494-1526) hânedanın çöküşü devam etti. Bu sırada Kuzey Afrika sahillerinde ortaya çıkan iki Türk denizcisi Oruç ve Hızır reisler Tunus'un iskelesi olan Halkulvâdî'yi (Goullette), elde ettikleri ganimetlerin beşte

Hafsîler'den
Ebû Yahyâ
Ebû Bekir
el-Mütevekkil-
Allah
adına basılan
altın sikke
(İstanbul
Arkeoloji
Müzesi,
Teşhir,
nr. 572)

birini Hafsî Hükümdarı Muhammed b. Hasan'a vermek şartıyla ikametgâh edindiler. Muhammed b. Hasan, İspanyollar'ın Bicăye ve Trablus'u işgal etmeleri üzerine (1510) Oruç ve Hızır reislerden yardım istedi. Oğlu ve halefi Mevlây Hasan b. Muhammed zamanında (1526-1534) Türk denizcileriyle olan ilişkiler daha da gelişti. Hasan'dan memnun olmayan Tunuslular kardeşi Reşîd'i hükümdar yapmaya çalıştırlarsa da başarılı olamadılar. Hasan'dan kaçarak Cezayir'deki Barbaros Hayreddin'e sığınan Reşîd İstanbul'a götürüldü. Barbaros 1534'te Tunus'u almak üzere karaya asker çıkardı ve Mevlây Hasan'ın kaçması üzerine burayı ele geçirdi. Hasan ise V. Karl'dan (Şarlken) yardım isteyerek Andrea Doria'nın desteğiyle Tunus'u geri aldı (Muharrem 942/Temmuz 1535) ve Halkulvâdî Kalesi'ni İspanyollar'a bıraktı. İspanyollar'ın uğradığı yenilgiler, ayrıca Kayrevanlı âsi Sîdî Arefe ve Şabbiye kabilesinin iş birliği karşısında Mevlây Hasan yardım istemek üzere Avrupa'ya gitti (1542); ancak oğlu III. Ahmed onun yokluğunda tahtı ele geçirdi (1543-1569). Türk denizcisi Turgut Reis 1556'da Kafsa'yı, 1558'de Kayrevan'ı zaptetti. III. Ahmed ile Halkulvâdî'nin İspanyol valisi arasındaki ihtilâflar Cezayir Beylerbeyi Kılıç Ali Paşa'nın Tunus'u ele geçirerek sultanı tahttan uzaklaştırmasını kolaylaştırdı ve buraya bir muhafız birliği bırakmasına sebep oldu (1569). Avusturyalı Don Juan 1573'te Tunus'u Türkler'den geri alınca Hasan'ın oğlu VI. Muhammed Ebû Abdullah'ın şahsında Hafsî hânedanını son defa diriltti. İstanbul'dan Koca Sinan Paşa kumandasında sevk edilen kuvvetler Tunus'u alarak İspanyol işgaline son verdiler. Böylece Hafsî hânedanı da yıkılmış oldu. Tunus bozkırı ile Cerîd'i bir süre elinde tutan III. Ahmed'in hânedanı canlandırma gayretleri sonuç vermedi. Hafsîler'in son temsilcisi Mevlây Muhammed İstanbul'a götürüldü ve Tunus'a Osmanlı Devleti'ne bağlı bir eyalet statüsü verildi (1574).

Teşkilât. Ebû Zekeriyâ Yahyâ, Muhammed el-Müstansır, Ebû'l-Abbâs, Ebû Fâris, Ebû Ömer Osman gibi başarılı hükümdarların takip ettiği politika sonucunda Hafsîler, orta büyüklükte bir şehir olan Tunus'u önemli bir ticaret merkezi haline getirdiler. Avrupalılar'la ticaret ve güvenlik anlaşmaları imzalayarak halkın refah seviyesinin yükselmesini sağladılar. Hafsîler ülkeyi başlarında bir vali bulunan bölgelere (küre) ayırdılar. Valileri o bölgenin önde gelen kabile reisleri veya

ailelerinden seçtiler. Başşehir Tunus, diñ bir merkez olmasının yanında ekonomik açıdan da deniz ticareti sayesinde bütün İfrîkiye bölgesinin en önemli metropolü konumuna yükseldi.

Önceleri emîr ve sultan denilen Hafsî hükümdarları, daha sonra nüfuzlarını genişletince halife ve emîrül'l-müminîn unvanını alarak adlarına hutbe okutup para bastırdılar, Abbâsî Halifeliği'nin 1258'de yıkılışından sonra Mekke şerifi elçi gönderip I. Muhammed el-Müstansır'ı Abbâsî halifesinin vârisi tanıdığını ve ona itaat ettiğini bildirmişti. Sultanlar, devlet işlerinde kendi seçtikleri şeyhülâzamın başkanlık ettiği, din ve devlet adamları arasından seçilen on şeyhten oluşan bir şûraya (tabakâtü'l-aşere) danıştılar. Bu meclis, yine üyeleri kabile liderleri arasından sultan tarafından seçilen elli kişilik diğer bir meclisle istişare içinde işleri yürütürdü. Başlıca divanlar Dîvânü'l-kazâ, Dîvânü'l-ceyş, Dîvânü'l-harâc ve Dîvânü'l-inşâ idi. Sultana yönetiminde yardımcı olan üç vezir bulunuyordu. Bunlardan vezîrül'l-cünd ordu işleriyle, sâhibül'l-eşgâl veya müneffiz maliye işleriyle, vezîrül'l-fazl yazışma işleriyle ilgilenirdi. Bu vezirler, sorumlu oldukları görevlerle ilgili divanlara da başkanlık ederlerdi. Tunus'u başşehir yapan Hafsî sultanları saray, hükümet divanları, önemli devlet adamlarının köşkleri ve muhafız birliklerinin bulunduğu "kasaba" (hak dilinde "kasba") denilen idarî merkezlerde otururlardı.

Devletin kazâî (adlî) meselelerinde Mâlikî mezhebi hükümleri uygulanırdı. Bu mezhebin etkisi fakih Muhammed b. Arefe ile (ö. 1401) daha da arttı; din âlimleri kadılık görevini üstlenerek otoritelerini güçlendirdiler. Adlî teşkilâtın başında, Tunus'ta oturan ve "kâdî'l-cemâa" (kâdîlkudât) denilen bir başkadî bulunurdu. Ülkenin önemli şehirlerinde, kâdî'l-cemâanın tavsiyesiyle sultan tarafından tayin edilen birer kadî vardı. Ayrıca nikâh işleriyle uğraşan "kâdî'l-enkiha", malî işlere bakan "kâdî'l-muâmelât", rûyet-i hilâl konusundaki problemleri çözmeye çalışan "kâdî'l-ehille" bulunuyordu. Ordu içindeki kazâ işleri de kadılar tarafından yürütülürdü. Perşembe günleri sultanın başkanlığında kadılar, fetva emîrleri ve meşhur fıkıh âlimlerinin katıldığı "mezâlim" duruşmaları yapılırdı.

Hafsîler'de ordu teşkilâtı iki bölümden meydana geliyordu. Bunlar, sultanı koruyan ücretli özel ordu ile (el-cündü'l-me-

lekiyye) yaya ve atlılardan meydana gelen nizâmî ordu idi. Hafsîler ayrıca denizcilikle birlikte gelişen güçlü bir donanmaya sahiptiler. VII. (XIII.) yüzyılın ortalarında Hafsî ordusu Kuzey Afrika'nın en önemli askerî gücü haline gelmişti.

Kültür ve Medeniyet. Hafsîler döneminde Tunus ve çevresinde ilim ve kültür bakımından önemli gelişmeler olmuştur. Bu dönemde inşa edilen medrese, kütüphane, cami ve zâviyeler ilmin gelişip yayılmasında önemli rol oynadı. Medreseler içinde Tunus'takilere Şemmâiye, Muarradiye, Tevfîkiye, Müntasiriye ve Zeytûne en önemlileridir. Hafsîler zamanında yetişen fakihler arasında, *Me'âli-mül'imân fi ma'rifeti ehli'l-Kayrevân, Bernâmeç ve Târîhu mülûki'l-İslâm* gibi birçok eserin müellifi Abdurrahman b. Muhammed ed-Debbâğ, tarihçi ve mütefekkirler arasında İbn Haldûn, *et-Tekmile li-Kitâbi's-Sıla ve el-Hulletü's-siyerâ* müellifi İbnü'l-Ebbâr, *Tuhtetü'l-'arûs ve nüzhetü'n-nüfûs (Rihletü't-Ticânî)* adlı eserin müellifi Abdullah b. Muhammed et-Ticânî, *Târîhu'd-devleteyn*'in müellifi Bedreddin ez-Zerkeşî, *el-Fârisiyye fi mebdî'i'd-devleti'l-Hafsiyye*'nin yazarı İbn Kunfûz, muhaddis ve şair İbn Ureybe başta gelir. Arap edebiyatında Muhammed b. Abdülcebbâr er-Ruaynî, Ali b. İbrâhim et-Ticânî, Ahmed el-Leyyânî, Ebû'l-Mutarriif b. Umeyre, İbn Ebû'l-Hüseyn, Hâzım b. Muhammed el-Kartâcenî, Ahmed b. Muhammed el-Hallâf, İbn Abdüsselâm, mûsikide Şeyh Muhammed ez-Zarîf, matematikte Ali el-Kalsâdî, tıpta Endülüs'ten göç eden ve *el-Edviyetü'l-müfrede* adlı eseri yazan İbn Enderâs Muhammed b. Ahmed ile oğlu Ebû Ya'kûb Yûsuf ve dönemin çeşitli ilim dallarında da Abdüsselâm es-Sıkkîlî, *Müdâvâtü'l-emrâz ve el-Muhtaşar fi't-tıbb* müellifi Ahmed b. Abdüsselâm es-Sıkkîlî ve Abdurrahman es-Sıkkîlî yetişmiş ünlü kişilerdir.

Kökleri Muvahhidler'e dayanan tasavvufî hareketler Hafsîler döneminde de toplum üzerinde etkisini sürdürdü. İlk yıllarda ortaya çıkan tanınmış mutasavvıflar Ebû Ali en-Neftî, Abdülazîz el-Mehdevî, Ebû Yûsuf ed-Dehmânî, Ebû Saîd el-Bâcî ve Tâhir el-Mezûgî'dir. Şöhreti bütün İfrîkiye'ye yayılan Fas asıllı Ebû'l-Hasan Nûreddin eş-Şâzelî (ö. 656/1258), kurduğu tarikatla Hafsîler döneminin en önemli tasavvufî şahsiyeti olmuştur. Ancak düşünceleri ulemânın tepkisini çekince kalabalık bir mürid topluluğuyla Mısır'a gitmiş ve orada vefat etmiştir. İs-

mine atfen kurulan Şazeliyye tarikatı bütün Mağrib'de yayılmıştır. XIV. yüzyılda devletin otoritesinin zayıflamasıyla tasavvufi hareketler etkilerini merkezden uzak kırsal kesimlerde hissettirmeye başladılar ve bu durum o bölgelerde zâviyelerin kurulmasıyla pekişti. Ahmed b. Arûs

HAFSİ HÜKÜMDARLARI	
I. Ebû Zekeriyâ Yahyâ	(625/1228)
I. Muhammed el-Müstansır	(647/1249)
II. Ebû Zekeriyâ Yahyâ el-Vâsik	(675/1277)
I. Ebû İshak İbrâhim	(678/1279)
İbn Ebû Umâre'nin tahtı gasbetmesi	(681/1282)
I. Ebû Hafs Ömer	(Tunus'ta 683/1284)
III. Ebû Zekeriyâ Yahyâ el-Müntehab	(684/1285)
II. Ebû Asîde Muhammed b. Vâsik	(694/1295)
I. Ebû Yahyâ Ebû Bekir eş-Şehîd	(709/1309)
I. Ebû'l-Bekâ Hâlid en-Nâsir	(709/1309)
I. Ebû Yahyâ Zekeriyâ İbnü'l-Lihyânî	(711/1311)
III. Muhammed Ebû Darbe el-Müstansır	(717/1317)
II. Ebû Yahyâ Ebû Bekir el-Mütevekkil	(718/1318)
II. Ebû Hafs Ömer	(747/1346)
Merînîler'in Tunus'u ele geçirmesi	(748/1348)
I. Ebû'l-Abbas Ahmed el-Fazl el-Mütevekkil	(750/1349)
II. Ebû İshak İbrâhim el-Müstansır (birinci hükümdarlığı)	(750/1350)
Merînîler'in Bicăye'yi ele geçirmesi	(754/1353)
Merînîler'in Tunus'u ikinci defa ele geçirmesi	(758/1357)
II. Ebû İshak İbrâhim el-Müstansır (ikinci hükümdarlığı)	(758/1357)
II. Ebû'l-Bekâ Hâlid b. İbrâhim (Tunus'ta)	770/1369)
I. Ebû'l-Abbas Ahmed el-Müstansır	(772/1370)
Ebû Fâris Abdülazîz el-Mütevekkil	(796/1394)
IV. Muhammed el-Müntasır	(837/1434)
Ebû Ömer Osman	(839/1435)
IV. Ebû Zekeriyâ Yahyâ	(893/1488)
Abdûlmü'min b. İbrâhim	(894/1489)
II. Ebû Yahyâ Zekeriyâ b. Yahyâ	(895/1490)
V. Muhammed Ebû Abdullah el-Mütevekkil	(899/1494)
Mevlây Hasan b. Muhammed (birinci hükümdarlığı)	(932/1526)
Barbaros Hayreddin'in Tunus'u fethi	(941/1534)
Mevlây Hasan b. Muhammed (ikinci hükümdarlığı)	(942/1535)
III. Ahmed	(950/1543)
Uluç (Kılıç) Ali'nin Tunus'u ikinci defa fethi	(977/1569)
VI. Muhammed Ebû Abdullah Koca Sinan Paşa'nın Tunus'u üçüncü defa fethi	(982/1574)

el-Hevvârî, Kâsım el-Cilfî, Şa'biyye'nin kurucusu Ahmed b. Mahlûf eş-Şa'bî, Ali evlâdından Sâlim el-Mezûgî ile oğlu Âmir b. Sâlim el-Mezûgî ve Muhammed b. İmrân zâviyelerdeki faaliyetleriyle etkili olan mutasavvıflardan bazılarıdır.

Hafsîler döneminde inşa edilen cami, medrese ve diğer yapılar Endülüslü mimarisinin özelliklerini taşır. Bugüne kalan mimari eserler arasında Tunus'taki Câmi'u'l-kasaba, Tefîk, Halk, Zeytûne, Berberiye ve Tebânin camileri en önemlileridir.

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü's-Şemmâ' el-Hintâtî, *el-Edilletü'l-beyyinetü'n-nûriyye fî mefâhîri'd-devleti'l-Hafsiyye* (nşr. Tâhir b. Muhammed el-Ma'mûrî), Tunus 1984; Mahmûd Makdîş, *Nûzhetü'l-enzâr fî 'acâ'ibi't-evârîh ve'l-aşbâr* (nşr. Ali ez-Zevârî - Muhammed Mahfûz), Beyrut 1988, I-II; Aziz Samih İtter, *Şimalî Afrika'da Türkler*, İstanbul 1936, I, 98-103; II, 116-131; R. Brunschvig, *La Berbérie orientale sous les Hafsides, des origines à la fin du XVe siècle*, Paris 1940-47; a.mlf., *Târîhu lîfrîkiyye fî'l-ahdi Hafsi* (trc. Hammâdî es-Sâhilî), Beyrut 1988, I-II; a.mlf., "Un hafsîde méconnu", *Revue tunésienne*, I (1930), s. 38-40; a.mlf., "Tunus", *JA*, XII/2, s. 75-76; Uzunçarşılı, *Osmanlı Târîhi*, II, 364-365, 372-373; III/1, s. 29-30; M. Abdullah İnân, *'Asrû'l-Murâbitîn ve'l-Muvahhidîn fî'l-Mağrib ve'l-Endelûs*, Kahire 1384/1964, II, 367-386; A. Laroui, *L'histoire du Maghreb*, Paris 1970; Ahmed b. Âmir, *ed-Devletü'l-Hafsiyye*, Tunus 1974; Ch. A. Julien, *Histoire de l'Afrique du nord de la conquête arabe à 1830*, Paris 1975; J. M. Abu'n-Nasr, *A History of the Maghrib*, London 1980, s. 137-150; Abdurrahman el-Cilâfî, *Târîhu'l-Cezâ'iri'l-âm*, Beyrut 1400/1980, II, 42-87; Seyyid Abdülazîz Sâlim, *el-Mağribü'l-kebir: el-'asru'l-İslâmî*, Beyrut 1981, s. 875-879; M. el-Arûsî el-Matvî, *es-Saltanatü'l-Hafsiyye*, Beyrut 1404/1986; K. J. Perkins, *Tunisia*, London 1986, s. 46-52; Hüseyin Münis, *Târîhu'l-Mağrib ve'l-hadretüh*, Beyrut 1412/1992, II, 207-300; İsmail Yiğit, *Siyâsî Dinî Kültürel Sosyal İslâm Târîhi : Memlûkler*, İstanbul 1995, IX, 283-324; Rachid Dokali, "Monnaies almahades et hafsides décourvertes à Ténès", *Mecelletü'l-âşâri'l-Cezâ'iriyye*, I, Cezayir 1968, s. 369-391; Habîb eş-Şavîş, *Melâmiḥ 'ani'l-hayâtî'l-edebîyye fî'l-'asrî'l-Hafsi: el-Hayâtü's-sekâfiyye*, sy. 38, Tunus 1985, s. 13-26; Abdülazîz Filâfî, "Cevâhib mine'l-hayâtî's-sekâfiyye ve'l-fikriyye li-medîneti Kösantîne fî'l-ahdi'l-Hafsi", *Sirta*, sy. 10, Cezayir 1988, s. 66-85; G. Yver, "Hafsîler", *JA*, V/1, s. 82-84; H. R. Idris, "Hafsîds", *EP* (Fr.), III, 68-72.

MUHAMMED RAZÛK

HAFTA TATİLİ

İslâm'dan Önceki Din ve Toplumlarda. Zamanın devrî oluşu ve bunun âlemdeki kozmik düzenle ilişkisi tarih öncesi dönemlerden beri bilinmekle beraber baş-

langıçta zamanın takvim kullanımına temel teşkil edecek şekilde nasıl bölündüğü belli değildir. Bununla birlikte ilk zaman bölümlerlerinin ay ve güneşin periyodik hareketlerine bağlı olarak yapıldığı tahmin edilebilir. Bilhassa ayın safhalarından hareketle otuz günlük zaman biriminin tesbiti takvim hazırlama konusunda ilk adımı teşkil eder. Otuz günlük safha içerisinde tabiatteki canlı yapıda meydana gelen periyodik değişim muhtemelen hafta anlayışına yol açmıştır. Astronomik bir temele dayanmayan yedi günlük zaman birimi, Sâmi kültürlerinde ayın dünya etrafında dönerken geçirdiği dört safhanın (yeni ay, ilk dördün, dolunay ve son dördün) yedişer gün sürmesinden veya ayın yedi gezegende konaklaması inancından kaynaklanmış olmalıdır.

Ay zamanı ölçmeye yaramaktadır. Ayın evreleri güneş yılından çok önce bilindiği ve daha somut biçimde bir zaman birimini gösterdiği gibi ayın kendisi de ölüm ve dirilişe işaret etmektedir. Ayın ritmi sadece kısa aralıkları (hafta, ay) göstermekle kalmamakta, daha geniş sürelerin de ilk örneğini oluşturmaktadır. İnsanın doğumu, büyümesi, yaşlanması ve ölmesi ay devrelerine benzetilmektedir (Eliade, *Ebedî Dönüş Mitosu*, s. 89-90). Diğer taraftan iptidai kültürlerle göre de zaman homojen değildir. Her dinin uğurlu ve üstün saydığı günler veya zaman birimleri vardır. Zaman ve tabiatteki kozmik düzen arasında kurulan ilişki toplumların dinî hayatlarına da yansımıştır (Eliade, *Traité d'histoire des religions*, s. 142-166, 333-334).

Geleneksel kültüre mensup insanlar için yaşamanın anlamı her şeyden önce insan ötesi modellerle uyum içinde olmak ve ilk örneklerle uygun davranmaktır. Onlara göre her şey ilk örneğin (prototip) tekrarından ibarettir. Dolayısıyla iptidai kültürlerde bugünkü anlamda tatil anlayışı yoktur; ancak gerek tabiatla ilişkiler gerekse dinî telakkiler sebebiyle, zaman periyodik olarak kutsal günlere ayrılmıştır. Çeşitli merasimleri ihtiva eden bu kutlama günleri yılın geneline dağıldığı gibi haftanın belli günlerinde de icra edilmekteydi. Bu merasimler günlük çalışma hayatının da durması anlamına geliyordu.

Asurlular, hafta kavramını ve ayın merhalelerine göre tesbit edilmiş dinlenme günlerini biliyorlardı (DB, II/1, s. 65). Sumnerler'de de buna benzer tatil günlerinin